

OM DEN TYSKE BEGREBSHISTORIE

JAN IFVERSEN

Artiklen præsenterer *Begriffsgeschichte*, den tyske variant af begrebs- og idéhistorie forbundet med historikeren Reinhard Koselleck, som et inspirerende og originalt bud på en socialkonstruktivistisk og sprogligt orienteret tilgang til idéhistorie og politisk teori.

Begrebshistorie har inden for de senere år fået plads inden for dansk politologi. Det er ikke en fremtrædende retning, og den har slet ikke opnået samme status som diskursanalyse og systemteori. Men i forskellige varianter dukker den op.¹ Den bevidste omgang med videnskabelige begreber er ganske vist en indbygget del af alle videnskabelige discipliner.

Inden for de fleste fagområder findes der store opslagsværker med artikler om de centrale begreber. Videnskabsteori og filosofi sætter fokus på begrebsanvendelsen. Her diskuteres det, hvad centrale begreber betyder, og hvorledes vi kan forfine vores begrebsanvendelse. Selvom det er almindeligt accepteret, at nogle begreber er 'grundlæggende omstridte', så har der også været bestræbelser på at nå frem til de rette begreber.²

Interessen for de videnskabelige begreber har imidlertid ikke bredt sig til at inkludere andre begreber. Begrebshistorien derimod er interesseret i begreber, der anvendes i de situationer og af de aktører, som udgør vort studieobjekt. Begrebshistorien er altså interesseret i at undersøge, hvorledes specifikke historiske og aktuelle forhold begrebsliggøres. Den begrebshistorie, jeg i det følgende skal omtale, har sine rødder i en tysk teori- og

metodeudvikling, der under betegnelsen *Begriffsgeschichte* i 1960'erne blev lanceret af historikeren Reinhardt Koselleck.³

Idéen bag *Begriffsgeschichte* gik ud på at rette søgelyset mod de begreber, der indgik i udviklingen hen mod det moderne samfund. I deres fokus på begreber bevægede Koselleck og hans kolleger sig ind i den problematik omkring betydningsdannelse, der var begyndt at dominere forskningsdiskussionerne inden for human- og samfundsvidenskaberne. Det er den problematik, der nu optræder i teori-historier under betegnelsen 'den sproglige vending'.⁴ Formentlig siger betegnelsen ikke meget andet, end at man lægger vægt på den altid symboliserede tilgang til verden og sprogets betydningsdannende rolle her. Det ville nok være mere præcist at anskue denne vending som en del af en generel socialkonstruktivistisk reformulering af de samfundsvidenskabelige grundspørgsmål.

Under alle omstændigheder markerer denne vending, at enhver omgang med sociale fænomener må knyttes til en teori om sprogets skabelse af betydninger.⁵ For begrebshistorien vil det sige, at begreber må forbindes med sprog. I 1960'erne, da *Begriffsgeschichte* blev formuleret, indebar dette en

kritik af den traditionelle forbindelse mellem begrebshistorie og idéhistorie (Geistesgeschichte). Idéhistorien blev kritiseret for dels at arbejde med en uklar størrelse som ånd, idéer eller tanker, dels at lade sig forføre af en teleologisk betragtningsmåde, der lod idéerne svæve gennem tiden.

Koselleck ønskede derimod at lokalisere begreber i sproget og sproget i en mere social kontekst. Med søsættelsen af det monumentale værk *Geschichtliche Grundbegriffe*⁶ i 1972 fik begrebshistorien et markant udtryk. Interessant nok skete det næsten samtidig med, at lignende bestræbelser tog form i andre lande. I Frankrig udgav Michel Foucault i 1969 *L'archéologie du savoir*, der har karakter af en metodisk refleksion over hans idéhistoriske arbejder fra 1960'erne, og samme år formulerer en purung Quentin Skinner med artiklen *Meaning and Understanding in the History of Ideas* det teoretiske grundlag for en sprogorienteret idéhistorie.

Om end Kosellecks begrebshistorie har flere berøringsflader med den Foucault'ske diskurshistorie og Skinners nye idéhistorie, så har den også sine markante særtræk. Nok mest markant er indflydelsen fra den filosofiske hermeneutik, som blev udviklet af Heidegger og Gadamer.⁷ Påvirkningen fra Heidegger lader sig tydeligt mærke i Kosellecks historiefilosofiske interesse for erfaring og konceptualisering af tid. Endnu tydeligere er påvirkningen fra Gadamer, der har leveret en stor del af de kategorier, hvormed Koselleck udvikler sin begrebshistorie.

Erfaring og tid

Udgangspunktet for Kosellecks begrebshistorie er at undersøge, hvorledes erfaringer begrebsliggøres. Erfaring fremstår som den absolutte grundkategori i de teoretiske overvejelser, hvormed han forankrer begrebshistorien. Han betragter erfaring som 'en formal kategori' for menneskelig verdensorientering, der så at sige går forud for begreberne.⁸ Erfaring kan i sidste ende føres

tilbage til en række 'før-sproglige betingelser', som Koselleck grunder i nogle antropologiske konstanter: menneskers livsforløb sætter et *før og efter*, deres sameksistens baserer sig på en skelnen mellem såvel *inde og ude* som *oppe og nede*.⁹ Det er ifølge Koselleck disse formelle modsætningspar, der i sidste ende strukturerer alle historiske begivenheder. Den grundlæggende temporale dimensionering af det menneskelige liv mellem et før og et senere udtrykker sig som en forskel mellem erfaringer og forventninger. Disse kategorier overtager Koselleck direkte fra Gadammers filosofiske undersøgelse af forståelsens grundlæggende historicitet. Gadamer taler således direkte om 'erfaringens indre historicitet'.¹⁰ Hos Koselleck manifesterer denne historicitet eller tidsforskydning sig ved, at »erfaring er nutidig fortid«, mens forventning er »fortidsgjort fremtid«. ¹¹ Erfaring er således den del af fortiden, som i kraft af sin indlejring i nutiden orienterer menneskers handlen. Indlejringen kan fx virke som erindring – både i institutionaliseret form og på det personlige plan.

Erfaring betegner ikke fortiden som sådan, men den aktivering af ophobet fortid, som virker i nutiden. Når erfaringer rettes mod fremtidige handlinger, bliver de i Kosellecks terminologi til forventninger. Forventninger er imidlertid eksistentielt forskellige fra erfaringer, eftersom de ligger uden for erfaringens rækkevidde. Fremtiden kan nemlig ikke erfares. Den rummer altid et moment af ukendthed. På den anden side er menneskenes handlinger ikke alene styret af, hvad de kender i forvejen. De orienterer sig også efter fremtiden. De opstiller forventninger eller måske ligefrem prognoser, der påvirker deres handlinger i nutiden. Forventninger opstilles naturligvis med udgangspunkt i nutiden. Hvis alt, hvad der hænder, svarede til forventningerne, ville vi blive inden for det kendte. Det er kløften mellem det faktisk hændte og forventningerne, der skaber plads for nye erfaringer. Her har vi ifølge Koselleck baggrunden for den menneskelige eksistens'

temporale dynamik og dermed for historien: »Det er spændingen mellem erfaring og forventning, som hver gang på forskellig vis fremkalder nye løsninger og for så vidt driver historisk tid frem«. ¹²

Når erfaringer anskues som et samlet hele i en historisk kontekst taler Koselleck om erfaringsrum. Erfaringer kan altså også anskues spacialt. Grunden er dels, at de for de handlende mennesker optræder som en helhed, dels at de afgrænser en bestemt handlings-sammenhæng, en bestemt tid eller en bestemt kultur. På samme måde kan forventningerne betragtes i et socialt helhedsperspektiv. De betegner da en forventningshorisont, som sociale aktører tager bestik af. Eftersom forventninger hører under det endnu ikke erfarede, foretrækker Koselleck betegnelsen horisont:

»Horisont betyder den linie, bagved hvilken et nyt fremtidigt erfaringsrum åbner sig; et rum, der imidlertid endnu ikke gives indblik i«. ¹³ Selvom Koselleck overtager horisontmetaforen fra Gadamer, giver han den en anden, mere rumlig betydning. For Gadamer er horisonten snævert forbundet med teksters historiske mening. Koselleck derimod anskuer rum og horisont i et bredere samfundsmæssigt perspektiv. Derved bliver spændingen mellem erfaringsrum og forventningshorisont selve grundlaget for historiens sociale dynamik.

Denne spænding søger Koselleck at analysere i specifikke historiske handlinger. Han er mest interesseret i de handlinger, hvori tidslighed direkte tematiseres. Man kan sige, at han primært arbejder med historicitet og tidslighed på et historisk meta-niveau. Det er således den begrebslige konfiguration af spændingen mellem erfaringer og forventninger i givne historiske perioder, han har taget op. Dette fokus lader han understøtte af en modernitetsteori, som hævder, at moderniteten (på tysk *die Neuzeit*) først og fremmest er karakteriseret af en ny erfaring af forholdet mellem erfaringer og forventninger.

Endvidere indsætter han modernitetens

Jan Ifversen er ph.d. i kulturforskning fra Aarhus Universitet 1997 og har siden 2000 været ansat som lektor ved Afd. for Europastudier, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Har skrevet bøgerne *Hjem til Europa*, Det europæiske hus, bind 6 (sammen med Anne Knudsen) og *Om magt demokrati og diskurs*, bind I-II. samt flere artikler om begrebshistorie og diskursanalyse.

Jan Ifversen er desuden medlem af bestyrelsen for The History of Concepts Group.

gennembrud i en bestemt periode betegnet 'saddeltiden': »Det teoretiske greb med den såkaldte saddeltid mellem ca. 1750 og ca. 1850 er således det, at der i dette tidsrum fandt en denaturalisering af den gamle tidserfaring sted«. ¹⁴ Denne 'denaturalisering' er blot et andet udtryk for, at handlinger ikke længere i samme grad lader sig retlede af de traditionelle erfaringer. Her støtter Koselleck sig til en almindelig modernitetsteoretisk indsigt om, at modernitet netop er karakteriseret ved en reduktionen af traditionernes betydning.

IKosellecks temporale perspektiv må reduktionen markere sig som en forøget spænding mellem erfaringsrum og forventningshorisont i og med, at forventninger i mindre og mindre grad kan udledes af erfaringer. Konsekvensen er, at henvisningen til erfaringer ikke står mål med mængden af forventninger. For Koselleck er det præcist dette forhold, der karakteriserer modernitetens temporale dynamik: »desto ringere erfaringen, desto større forventningen. Dette er en formel for det modernes tidslige struktur«. ¹⁵

Den temporale dynamik kan ifølge Koselleck for det første aflæses i begrebsliggørelsen af tid som brud, nytid og fremtid. ¹⁶ Ikke mindst fremtid spiller en afgørende rolle for frigørelsen af forventningshorisonten. Gennem markeringen af tid som fremskridt blev der således skabt plads for en permanent forventning om forandring og dermed for nye erfaringer. I dette lys kunne tidligere erfaringer ikke længere bruges imod kommende erfaringer. Fremskridtet blev endvidere indsat i en historiefilosofisk bestemmelse af forholdet

mellem tid og historie. Det er denne bestemmelse, der ifølge Koselleck ligger til grund for den moderne historieopfattelse, hvor alle begivenheder lader sig indfange i den samme temporale bevægelse, hvis drivkraft er tiden. Historien bliver således en uniform proces, der kan indfange alle begivenheder og placere dem i en temporal bevægelse. Som Koselleck så fornemt formulerer det, så bliver historien ikke noget, der kun udspiller sig »i tiden«, men også »i kraft af tiden«.¹⁷

For det andet kan det modernes temporale dynamik aflæses i en generel temporalisering af centrale begreber. Koselleck taler om, at »historiefilosofiske flugtliner imprægnerer hele vokabulariet«.¹⁸ Med det mener han, at begreberne må indskrive forandring i deres betydningsindhold. Politiske begreber som demokrati og republikanisme får således karakter af 'forventningsbegreber'.¹⁹ De bliver nogle blandt mange 'bevægelsesbegreber', hvis betydning rummer en markering af fremtiden, fx i form af et politisk mål.²⁰ Begrebshistoriens fornemmeste opgave er at afdække de forskellige lag af fortid og fremtid, af erfaringer og forventninger, der er indlejret i de anvendte begreber.

Socialhistorien

Et af de originale træk ved Kosellecks begrebshistorie er, at den forbinder erfaringsdimensionen med et eksplicit socialhistorisk perspektiv. Hvor erfaringstermen fokuserer på den temporalitet, der er indlejret i al handlen, retter socialhistorien blikket mod de strukturelle og institutionelle betingelser for social handlen. Ved således at indsætte en hermeneutisk problematik omkring forståelsens historicitet i en samfundsteoretisk betragtning over det sociale kan Koselleck udvide analysen af begrebernes diakrone struktur. At han i sin fremstilling af en begrebshistorie har lagt så stor vægt på at medtænke en socialhistorisk komponent, hænger sammen med hans egen andel i udviklingen af en strukturorienteret socialhistorie, først under Werner Conzes

auspicer i *Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte*, senere som ankermand i fortsættelsen af dette forskningssamarbejde ved universitetet i Bielefeld. Selvom han - blandt andet for at skabe plads til en begrebshistorie - har holdt en vis distance til den mere marxistisk orienterede strukturhistorie, der med fremtrædende navne som Jürgen Kocka og Hans-Ulrich Wehler udviklede sig markant fra 1970'erne, betragter han socialhistorien som et nødvendigt supplement til forståelse af temporalitet.²¹ Det begrebshistoriske udsagn om, at »et samfund ikke eksisterer uden fælles begreber«, lader han således relativere af en samfundsteori: »Omvendt udspringer vore begreber af politisk-samfundsmæssige systemer, der er så komplekse, at de ikke blot lader sig begribe som sproglige fællesskaber under bestemte ledebegreber«.²²

“Ingen sproghandling er selve den handling, som den hjælper med at forberede, udløse og fuldende.

Om end Kosellecks teoretiske tilgang til socialhistorien ikke er præget af stor præcision i formuleringerne, kan man uden vanskeligheder få øje på to niveauer. På et makro-niveau henviser han til systemer og strukturer, hvis langsomme forandring influerer på erfaringsrummet. På et mindre omfattende niveau fokuserer han på, hvorledes sociale institutioner fastholder social handlen. I den socialhistoriske læsning af kilder generaliseres forhold af institutionel art (fx demografiske og økonomiske forhold) med henblik på at opstille en diakroni, der optræder parallelt med begrebernes temporalisering. Den socialhistoriske analyse har således til formål at etablere en kontekst for begrebshistorien. Som vi skal diskutere nedenfor, er Kosellecks eksplicite bestræbelse på at etablere en arbejdsdeling mellem begrebshistorie og socialhistorie en

vanskelig færd, der synes at forudsætte visse ontologiske afsikringer. Hvorledes bestemmes eksempelvis relationen mellem begreb og social struktur? Koselleck vælger ret konsekvent en mellemposition, der både lægger vægten på den uomgængelige sproglige mediering og på det sociale som besiddende en udenomssproglig status. Af og til giver det anledning til en markant ontologisk skelnen mellem sprog og virkelighed eller sprog og handlen. Et sted hedder det hos Koselleck, at »ingen sproghandling er selve den handling, som den hjælper med at forberede, udløse og fuldende«. ²³ Et andet sted taler Koselleck om, at virkeligheden kan være mere eller mindre i samklang med begreberne, ²⁴ og et tredje sted om, at enhver begrebsanvendelse har med »et udenomssprogligt indhold« at gøre. ²⁵ Den valgte mellemposition synes at demonstrere en vis teoretisk vaklen mellem at prioritere en konstruktivistisk opfattelse af begrebernes autonomi og at give plads til en selvstændig socialhistorisk udledning af den sag, der begrebsliggøres.

Koselleck gennemspiller forholdet mellem sagsforhold og begreber på en kompleks måde ved at tage udgangspunkt 'i begivenheden', den historiske grundkategori par excellence. Begivenheden dækker ikke kun over et sagsforhold, men peger i kraft af sin unikke karakter på en særlig temporal struktur, der adskiller den fra begrebsliggørelsen i sproget. Sproget opererer i modsætning til begivenheden i en gentagelsesstruktur, hvor det, der siges, er underlagt faste syntaktiske og semantiske strukturer. Selvom sproget forandrer sig, så sker det langsomt. Når begivenheder begrebsliggøres i sproget – hvad enten det sker i selve begivenheden ²⁶ eller i den efterfølgende historieskrivning – underlægges de sprogets langsomme rytme. Asymmetrien mellem sagsforhold og begreber udtrykker sig dermed også som en temporal asymmetri, hvor sproget aldrig kan følge med begivenheden.

Koselleck har imidlertid indirekte formu-

leret et mere overbevisende bindeled mellem begrebshistorien og socialhistorien. Ved at fokusere på de institutionelle rammer for begrebsanvendelsen kan han argumentere for sammenhængen mellem social handlen og begreber. Denne sammenhæng kan dels belyses med udgangspunkt i begrebshistorien, hvor begrebernes meningsgivende rolle fremhæves, dels fra socialhistorien, hvor de institutionelle og strukturelle betingelser betones. Forandringen af disse betingelser udgør for Koselleck et udgangspunkt for at studere begrebsforandringer i saddeltiden. Han formulerer den socialhistoriske forandring som tre sideløbende dynamikker, der griber ind i begrebsanvendelsen og dermed medvirker til at give begreberne ny betydning.

De tre dynamikker betegner han som demokratisering, ideologiserbarhed og politisering. Demokratiseringen er udtryk for en tiltagende udvidelse af begrebernes anvendelse i samfundet i kraft af, at flere og flere får adgang til dem. Derved sker der en almengørelse af begreberne. Denne almengørelse ledsages af en stigende abstraktionsgrad, fx i form af en række –ismer, der gør begreberne mere åbne og dermed mere anvendelige for forskellige interesser. Dette kalder Koselleck deres forøgede ideologiserbarhed. Men samtidig øges kampen om begreberne. De bliver ifølge Koselleck genstand for en øget politisering, fordi de drages ind i den politiske kamp om at udforme det moderne samfund.

Det er således på det politiske plan, at forbindelsen mellem begrebsforandring og samfundsmæssig forandring er mest markant: »Den langfristede industrielle og sociale forandringsproces, har på det politiske niveau fremkaldt neologismer og sprogstyrende taktikker...« ²⁷ Samtidig er politiseringstenen udtryk for en handlingsorienteret forståelse af begrebsforandringer, der lægger vægten på begrebernes betydning i praksis. Interessant nok er det også med fremhævelsen af politiseringen, at Koselleck kommer tættest på en Carl Schmitt-inspireret politikforståelse, hvor

politik drejer sig om magten til at benævne ven og fjende.²⁸

En sådan formel politikforståelse passer glimrende med Kosellecks betoning af begrebernes øgede flertydighed som følge af temporaliseringen. For i sidste ende er det denne, der ligger til grund for det øgede fortolkningsrum for begreberne, der skabes i saddeltiden.

Begreber

Ved siden af den hermeneutiske og den socialhistoriske dimension udgør den teoretiske fremstilling af begrebsligheden den sidste og mest markante side af begrebshistorien. Uden en sådan fremstilling ville begrebshistorien forblive lænket til enten den filosofiske hermeneutik eller socialhistorien. Det er netop den sprogteoretiske refleksion over begrebslighed, der får begrebshistorien til at fremstå som et selvstændigt paradigme. Man må dog sige, at vejen mod en selvstændig begrebshistorie for Koselleck går over de sprogbetragtninger, som karakteriserer den Gadamer'ske hermeneutik. Disse er bygget op om den grundlæggende påstand, at al forståelse er sprogligt medieret, og at al fortolkning derfor har karakter af en dialog. Det afgørende er imidlertid, at der er tale om en mediering. I Gadamers filosofi er sproget en udtryksform for tanken og erfaringen. Gadamer taler således om »sprogligt skematiseret erfaring«, og om at »enhver sproglig erfaring af verden er en erfaring af verden, ikke en erfaring af sprog«.²⁹ Denne skelnen mellem sprog og erfaring opretholdes af Koselleck, der mange steder anvender formuleringer som, at »erfaringer begrebsliggøres«, at »sproget samler erfaringer«³⁰ eller at »begreber er bundet til erfaringer«.³¹ Begreberne lokaliserer han i den eksisterende 'sprogshusholdning', som den bliver tilgængelig i kildesproget: »Rummet for tidligere erfaring og forventning bliver udmålt, for så vidt det inden for den forgangne sprogshusholdning overhovedet kunne forstås begrebsligt og faktisk kunne artikuleres i kildesproget«.³² Af og til taler Koselleck ligefrem om en tilsva-

rende 'erfaringshusholdning'.³³

Selv om Koselleck bringes mod begrebernes sproglige dimension via hermeneutikken, er der dog ingen tvivl om, at historikerens overvejelser omkring kildernes sproglighed fører ham i samme retning. Således hævder han, at den historiske kildekritik, eller hvad han kalder den 'historisk-filologiske metode', forholder sig kildernes sprogbrug og det sprogfællesskab, de indgår i.³⁴ Men kildekritikken giver imidlertid ingen anvisninger på, hvorledes 'kildesproget' skal betragtes som sprog. Derfor må man sige, at Kosellecks henvisning til kildekritikken nærmest tjener som en påmindelse om den uomgængelige sproglighed i historikerens arbejde med fortiden. For Koselleck og hans generation af historikere var det imidlertid hermeneutikken, der gjorde det muligt at komme videre end til den blotte konstatering af kildernes sproglighed.

Koselleck accepterer at betragte forholdet mellem ord og begreb som en betydningsrelation. »Begreber hænger på et ord«, siger han.

Gadamer var selv optaget af at klargøre forholdet mellem begreb og sprog i filosofien. Ud fra sin generelle forståelse af sprogets 'forudsathed' måtte han betragte begrebslighed som noget, der udspillede sig heri. Det vil for Gadamer sige, at begreber indgår i sprogets 'forståelighedsproces' og dermed underlægges permanent fortolkning.³⁵ En begrebshistorie »må [derfor] følge tankebevægelser, der altid rækker ud over den almindelige sprogbrug og løser (...) ords betydningsretning fra deres oprindelige anvendelsesområde«.³⁶ Koselleck griber fat her. Dels ønsker han at undersøge begrebernes bevægelser i en specifik historie, dels at præcisere forholdet mellem begreb og ord.

Selvom Koselleck fastholder Gadammers forståelse af sproget som dialog eller fortolkning, inddrager han også en mere strukturalistisk opfattelse hentet fra den strukturelle lingvistisk. Han må derfor søge at relatere den Gadamer'ske distinktion mellem begreb og ord til en egentlig lingvistisk teori. Bestræbelserne på at koble til en strukturel semantik udfoldes hovedsageligt i den programmatisk artikel med titlen *Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte* fra 1972 og mindre eksplicit i indledningen til *Geschichtliche Grundbegriffe* fra samme år.³⁷ Første skridt i denne bestræbelse er at forbinde begreb og ord: »Kendskabet til det historisk givne eller til historiske begivenheder rejser spørgsmål, der i første omgang fører til ordene, hvis begrebslighed skal undersøges.«³⁸ Begrebslighed kan således forbindes til en semantisk problemstilling omkring ords betydning. Det gør Koselleck eksplicit ved at indsætte 'begrebet' som betydningsdimensionen i en 'lingvistisk trekant', hvis øvrige ben udgøres af 'betegnelsen' og 'sagen'.³⁹ Præcis hvilken trekant, Koselleck har i tankerne, bliver ikke klart, men trekanten findes i forskellige varianter inden for den strukturelle semantik.

En af de mest kendte trekanter er Ogdens og Richards, hvor 'ordet' symboliserer 'en tanke', som igen 'refererer' til et forhold, vi taler om.⁴⁰ Saussures berømte tegnteori, der har givet ammunition til såvel strukturalistiske som poststrukturalistiske teoridannelser, skelner mellem tegnets udtryksside (kaldet signifiant) og dets indholdsside (kaldet signifié), mens tegnets betydningsdannende dimension igen er adskilt fra dets reference, dvs. det, det anvendes til at sige noget om.⁴¹ Ullmann skelner mere generelt mellem den sproginterne *signification* og den ekstra-sproglige *designation*.⁴² For alle disse varianter gælder, at betydningsdannelsen er indlejret i sprogsystemet og kan undersøges uafhængigt af, hvad ordene eller tegnene refererer til. Referencen anskues derfor som noget sekundært, der er betinget af selve betydningsdannelsen, dvs.

tegnrelationen eller forholdet mellem ord og begreb. Koselleck accepterer at betragte forholdet mellem ord og begreb som en betydningsrelation. »Begreber hænger på et ord«, siger han.⁴³ Men samtidig overskrider han den strukturelle semantiks præmisser på to måder. For det første ved at indføre en asymmetri mellem ord og begreb, og for det andet ved at knytte begrebet direkte til 'sagen'.

Koselleck formulerer asymmetrien mellem ord og begreb som et spørgsmål om, at et begreb rækker ud over ordet, fordi det rummer en flertydighed, som ordet ikke har. Begreber betegner således »koncentrater af mange betydningsindhold«. ⁴⁴ Denne asymmetri kan for så vidt godt rummes inden for en strukturalistisk, sprogintern betragtningsmåde til fx at forklare sprogets forandringspotentialer.⁴⁵ Koselleck udleder imidlertid begrebets flertydighed af dets anvendelse. Forskellen på ord og begreb kan derfor ikke bestemmes internt som to sideordnede elementer i betydningsdannelsen. Faktisk reserverer Koselleck ordet til at betegne entydighed, dvs. det, der ikke giver anledning til fortolkning. Begrebet derimod er det, som kan sammenfatte en række betydninger og derfor forbliver potentielt flertydigt.

Hvad der præcis skal forstås ved sammenfaldet mellem betydning og betydet er ikke helt klart. Og det bliver ikke mere klart af, at dette sammenfald formuleres i forbindelse med en teori, som ikke anerkender dette sammenfald.

Denne dobbelte karakter af sammenfatning og flertydighed bestemmer forskellen på begreb og ord: »Et ord bliver til et begreb, når helheden af politisk-socialt betydnings- og erfa-

ringsammenhænge, hvori og hvortil ordet anvendes, indgår i det ene ord«. ⁴⁶ Rækkevidden af dette udsagn er ikke ganske klar, men det er tydeligt, at Koselleck søger at udspænde begrebets betydningskonstituerende rolle mellem på den ene side den sproglige dimension og på den anden side den sprogeksterne. Ordet henviser han til sproget, når han hævder, at »ordbetydninger og betydning kan tænkes adskilt«, hvorimod »betydning og betydning falder sammen i begrebet«. ⁴⁷ Med 'betydning' har Koselleck ordets referentielle aspekt i tankerne. Hvad der præcis skal forstås ved sammenfaldet mellem betydning og betydning er ikke helt klart. Og det bliver ikke mere klart af, at dette sammenfald formuleres i forbindelse med en teori, som ikke anerkender dette sammenfald.

Tænker man dette sammenfald i mere hermeneutiske termer, bliver det imidlertid klart, at begrebet betegner den sproglige fortolkning, som de historiske aktører giver af et forhold i en given kontekst. Begrebet er det sproglige mærke, som fortolkningerne samles om.

Derfor må begrebet være flertydigt i såvel synkron som diakron forstand. Begrebet er (sammen med ordene) det sproglige udtryk for det, som Gadamer kalder 'sagen' (*die Sache*). Sagen er det, som sproget handler om, og som man kan nå frem til at kommunikere om i en forståelsesproces. Sagsforhold finder ifølge Gadamer's formulering »ind i sproget«. ⁴⁸ Koselleck benytter sig af Gadamer's betegnelse til at indbinde begrebet. På den ene side optræder sagen som et »udenomsprogligt indhold«, der ikklædes sprogligt indhold via begreberne. ⁴⁹ Her får begrebet karakter af indikator. På den anden side optræder begrebet som det formidlende led mellem ordets betydningsdannelse og sagsforholdet. Her virker begrebet som 'faktor', dvs. at det former og giver mening til sagsforholdet. Koselleck synes at vakle mellem at prioritere en ekstern bestemmelse af sagsforholdet og dets begrebsliggørelse via (begrebsliggørelsen

af) ordene. ⁵⁰ Denne vaklen kan han imidlertid også formulere som en spænding, der karakteriserer begrebsliggørelsen. ⁵¹ Hermed indikeres, at begreber aldrig korresponderer fuldt ud med sagsforholdet: »Der består (...) mellem begreb og sagsforhold en spænding, der snart ophæves, snart dukker op igen, snart synes uløselig«. ⁵² Koselleck bruger denne spænding til at belyse, hvorledes eksempelvis visse betydninger (bundet til ord) ikke længere har samme anvendelsesgrad. Det formulerer han ganske vist temmelig bombastisk som en diskrepans mellem betydning og virkelighed. ⁵³ Men meningen er klar nok, hvilket også peger på, at forbindelsen mellem begreb og sagsforhold går over selve anvendelsen af ord i specifikke situationer. Anvendelsen udledes dog primært af den socialhistoriske sammenhæng. Spørgsmålet om ordenes referentialitet, og dermed om den sproglige markering af anvendelsen, spiller en ringe rolle. ⁵⁴

Modstillingen mellem begreb og sagsforhold ligger samtidig til grund for den arbejdsdeling mellem begrebshistorie og socialhistorie, Koselleck plæderer for. Socialhistorien tager sig af at oparbejde den kontekst, der indrammer begrebsanvendelsen. Det gælder både de institutionelle forhold og de spørgsmål, som begreberne anvendes på. Som allerede omtalt fungerer den socialhistoriske analyse af kilderne helt anderledes end den begrebshistoriske. Selvom den er nødt til at tage udgangspunkt i kildesproget, må den på sin vis gå bag om sproget og generere informationer, der kan udmåle begrebernes anvendelsesområde. Begrebshistorien på sin side belyser samspillet mellem sagsforhold og de sproglige formuleringer i kildesproget. Der lægges vægt på at fremanalysere de centrale begreber i formuleringerne af nye sagsforhold, dvs. hvorledes disse løbende konstitueres i begrebsanvendelsen. Koselleck betragter begrebshistorie og socialhistorie som to nødvendige og gensidigt afhængige indgange til den historiske analyse af kilderne.

Begrebshistorien udfoldes metodisk i en

strukturel og historisk semantik, der analyserer ords historiske betydningsskift.⁵⁵ Koselleck refererer til forskellige tilgange til studiet af ordbetydninger inden for semantikken, først og fremmest onomasiologien og semasiologien.⁵⁶ Førstnævnte er studiet af forskellige betegnelser for det samme indhold eller begreb. Det centrale felt for onomasiologien er undersøgelsen af det samme begrebs forskellige betegnelser, fx begrebet magt, der kan udtrykkes i ganske mange betegnelser. Men også mindre komplekse begreber som fx glas kan komme til udtryk i en flerhed af ord: vinglas, vinduesglas osv. En vigtig del af onomasiologien består i at undersøge det mulige system, der ligger bag sprogets betegnelsespraksis. Koselleck reducerer dog onomasiologien til primært at omhandle studiet af synonymy og beslægtede betegnelser. Semasiologien handler om at afdække de begreber, der er indeholdt i de forskellige ord. Her er udgangspunktet altså indholdssiden. Man søger således i semasiologien at beskrive hele det betydningsfelt, som kan rummes i et enkelt ord. For Koselleck er dette felt indsnævret til det betydningsfelt, som et ord kan rumme på det politisk-sociale anvendelsesområde.

Selv om Koselleck med henvisningen til de to tilgange bevæger sig i retning af en mere formel tilgang til sproglig betydningsdannelse, er der dog hovedsageligt tale om en inspirationskilde. Ingen steder udfolder han systematiske analyser af relationen mellem ord og begreber. Snarere er hans sproglige tilgang præget af, at begrebet i sig selv udgør ledetråden for de forskellige historiske formuleringer i kildesproget.⁵⁷ Alligevel får han aftegnet konturerne af en egentlig semantisk analyse, som ydermere forstærkes med inddragelse af et særligt analyseredskab i form af semantiske felter.⁵⁸ Dette redskab anvendes til at aftegne det større betydningsfelt, hvori det undersøgte begreb forbinder sig til andre begreber. Det indbefatter en inddragelse af parallelbegreber og modbegreber⁵⁹ samt en overvejelse over deres betydningsfylde, fx

deres karakter af 'almenbegreber' eller 'specialbegreber'.⁶⁰ Endvidere muliggør udvidelsen af den analytiske optik til det semantiske felt, at begrebernes relative vægt kan bestemmes, hvilket kan føre til udpegningen af 'kernebegreber'.⁶¹ Kernebegreber skal imidlertid ikke opfattes som identiske med grundbegreber, der udgør *Geschichtliche Grundbegriffes* undersøgelsesobjekt. Førstnævnte udpeges i kraft af deres plads i et semantisk felt, hvorimod sidstnævnte bestemmes kontekstuellet som »den historiske bevægelses ledebegreber« og som »de byggesten«, analytikeren må have øje for i analysen af »det politiske sprog som faktor og indikator for den historiske bevægelse«. ⁶² Kernebegreberne udledes således på det semantiske niveau, hvorimod grundbegreberne knytter an til de socialhistoriske forandringer.

Den begrebshistoriske analyses formål er at afdække den historiske bevægelse på betydningsplanet. De forskellige tempi i betydningsforandringen kommer til udtryk som varighed, forandring og opkomst. Begreberne kan forblive stabile over lang tid, men de kan også skifte fra et betydningsfelt til et andet. Det sidste vil give sig udtryk i, at de ord, som begreberne udtrykkes i, ændrer mening. Som et eksempel herpå nævner Koselleck *demokrati*, der løsriver sig fra den aristoteliske tredeling af regimer, og bliver til et selvstændigt, politisk projekt forbundet med frigørelse.⁶³ Endelig kommer nye ord til, de såkaldte neologismer, som vidner om nye begrebsdannelse. Her peger Koselleck på ord som *kommunisme* og *fascisme*.⁶⁴ Koselleck indrømmer, at grænserne mellem de forskellige rytmer i forandringen kan være svære at bestemme. Det afgørende er imidlertid, at begrebshistorien kan belyse »den samtidige usamtidighed«, som kendetegner begreberne⁶⁵, dvs. de forskellige tiders betydninger, der optræder samtidigt i anvendelsen af begreberne.

Den diakrone betragtningsmåde, der er begrebshistoriens væsenstræk, suppleres af

en synkron, der lægger vægten på de forskellige sprogbruges anvendelse af begreberne inden for en given kommunikationskontekst. Den synkrone betragtningsmåde støtter sig i højere grad på en socialhistorisk rekonstruktion af kommunikationssituationer med henblik på at analysere 'den semantiske kamp' om og med begreberne.⁶⁶ Den synkrone analyse får dermed karakter af et mikroperspektiv, der kan forklare de diakrone forandringer over et større tidsrum. Det er endvidere i dette perspektiv, at anvendelsens funktion for begrebernes betydning kan undersøges. Dette sker på to måder: dels med udgangspunkt i selve begrebernes formative rolle for opstillingen af de konfliktende bestemmelser (kampen med begreberne), dels med udgangspunkt i de handlinger, som retter sig direkte mod begreberne (kampen om begreberne).⁶⁷ For begge måder gælder, at handlingerne typisk tager form af talehandling og argumenter i konflikter på en politisk scene. Koselleck omtaler kort begrebers anvendelse i argumenter, men han ekspliciterer aldrig relationen mellem dem.⁶⁸ Der er dog ingen tvivl om, at den synkrone betragtningsmåde rummer muligheder for at raffinere begrebshistorien.⁶⁹

Hvad kan begrebshistorien?

For at besvare dette spørgsmål, må man tilføje: i forhold til hvad? Hvis vi bliver inden for de rammer, Koselleck selv har opstillet, kan man udpege to områder, hvor begrebshistoriens force træder frem. Det ene er i anvendelsen af den Gadamer'ske hermeneutik i analysen af kildesprog, hvor Koselleck specificerer, hvorledes sproget kan opfattes, og hvordan sagen kan relateres til en historisk kontekst. Det andet område er socialhistorien, som han ikke mindst beriger med en hermeneutisk refleksion over sproget. Imidlertid er det måske mere interessant at spørge, hvor begrebshistorien står i forhold til andre varianter af den sproglige vending. Generelt vil jeg pege på tre forhold omkring den sproglige vending, der er interessante at diskutere i. Det første er selve

den sprogteori, som vendingen baserer sig på. For det andet relationen mellem sproglighed og kontekst. For det tredje betydningen af den praktiske sproganvendelse.

“Diskurs betegner en mere omfattende og mindre præcis sproglig enhed end begrebet.

Hvad angår Kosellecks sprogteori har vi allerede fremhævet, at den på den ene side trækker på en strukturalistisk forståelse af relationen mellem begreb og ord og på den anden side via den Gadamer'ske forståelse af sagen lægger vægten på sprogets referentielle funktion. Begge dele adskiller Koselleck fra andre konstruktivistiske tilgange. Eksempelvis adskiller diskursanalysen sig ved at placere diskursen som den sproglige enhed, der analyseres. Diskurs betegner en mere omfattende og mindre præcis sproglig enhed end begrebet. Men samtidig rækker den ud over sprogets semantiske dimension ved også at indtænke de sproglige udsigelsesbetingelser, der knytter sig til sproganvendelsen. Diskursanalysen har især fokuseret på de subjektpositioner, der bestemmes i diskursen, dvs. de faste pladser der tildeles forskellige aktører i sproget. På den anden side forbliver diskursanalysen inden for en sprogintern horisont eller rettere udvider den strukturelle dynamik i sproget til at omfatte alle typer af praksis. I princippet betyder det, at alle praksisformer kan analyseres som diskursive, dvs. som former, der opererer inden for en semiotisk logik. Man kan også sige, at diskursanalysen bygger på en radikal, strukturalistisk konstruktivisme, der ophæver problemet omkring sprogets referentialitet⁷⁰, eller formuleret mere positivt, at den ikke løber ind i de teoretiske vanskeligheder, som en fastholdelse af 'sagen' synes at føre med sig.

Sætter man Kosellecks sprogteori op

mod den, som Quentin Skinner abonnerer på, træder andre forskelle frem. For Skinner fungerer sproget grundlæggende på to niveauer, på det semantiske niveau og på det pragmatiske niveau. Det sidste angår den specifikke brug af de generelle betydninger. Skinner lægger hovedvægten på det sidste niveau, som han især fremanalyserer i specifikke sprogbrugers argumentative strategi (ofte betegnet deres 'intention') og effekterne heraf.⁷¹ Strategierne optræder i sproget som talehandlinger og som retoriske omskrivninger af eksisterende konventioner. Eftersom argumenter altid retter sig mod en sag, er referentialitet for Skinner et væsenstræk ved sproget. Referentialitet optræder i forbindelse med det, sprogbrugeren i sproget gør med de eksisterende konventioner. Det er således den pragmatiske dimension i sproget, altså markeringen af den faktiske anvendelse, der prioriteres i Skinners sprogteori.

Et værdifuldt aspekt ved Kosellecks begrebshistorie er, at den i modsætning til en mere radikal konstruktivisme klart rejser kontekstproblemet.

Koselleck er ingenlunde blind for denne dimension. Tværtimod dukker den både op i selve bestemmelsen af begrebet som en enhed, der krystalliseres i brug og i de mange henvisninger til begrebernes anvendelse. Man kan derfor godt argumentere for, at Koselleck i sin prioritering af sprogansværelsen nærmer sig Skinner. Imidlertid må det samtidig understreges, at denne prioritering ikke på samme måde understøttes af en sprogteori. Hos Koselleck er begrebet først og fremmest defineret i relation til ordet, dvs. placeret i en semantik, mens det, der tales om, udledes af den socialhistoriske kontekst.

Med mindre konteksten reduceres til tekst

(eller inter-tekst) volder den ofte vanskeligheder for en konstruktivisme. Problemet består i at bestemme konteksten ud fra kildesproget, dvs. tekstligt. Hvis fokus lægges på sprogets referentielle og pragmatiske funktion, geninstalleres konteksten som det, sproget handler om og gør noget ved. Bevæger man sig længere i retning af at selvstændiggøre konteksten, fører det en kontekstualisme med sig. Ved kontekstualisme må man forstå en position, der prioriterer konteksten i analysen af betydningsdannelsen. Hvis konteksten fx bestemmes socialhistorisk, kan det i sidste ende betyde, at det, der siges, afspejler konteksten.⁷² Et værdifuldt aspekt ved Kosellecks begrebshistorie er, at den i modsætning til en mere radikal konstruktivisme klart rejser kontekstproblemet og faktisk kommer med forslag til, hvorledes konteksten kan fremanalyseres gennem en socialhistorisk læsning af kilderne.

På den anden side må det medgives, at han ikke foretager en afvejning af de forskellige kontekstniveauer. Således gøres der ikke meget ud af at afklare forbindelsen mellem det strukturelle, det institutionelle og det situationelle niveau. Især det sidste niveau – selve kommunikationssituationen – behandles lidet systematisk. Begrebsanvendelsen og den semantiske kamp fremhæves ganske vist, men uden at den egentlig relateres til en kommunikationsform. Der er her en forbindelse til, hvorledes Koselleck forholder sig til den pragmatiske dimension. Den bliver nok markeret, men det synes for Koselleck at være tilstrækkeligt at pege på selve begrebsliggørelsen som noget, der først sker gennem anvendelsen.

Imidlertid må man fastholde, at begrebshistorien har nogle markante analytiske potentialer. For det første skal nævnes dens fokus på sprogets semantiske side. Dette fokus udgør en primær indgang til studiet af betydnings-skift. For det andet at disse betydnings-skift sættes ind i en ramme, der gør det muligt at markere såvel store diakroniske snit som de

forskellige samtidigt virkende tidslag. For det tredje, at de temporale skift relateres til en pragmatisk dimension i form af en inddragelse af anvendelsesaspektet. Og for det fjerde, at denne anvendelse sættes ind i mere omfattende socialhistorisk kontekst. De forskellige styrker i begrebshistorien har givet anledning til forskellige vægtninger i brugen af den. Nogle har som Kari Palonen især været interesseret i forholdet mellem begrebsliggørelsen af tid og temporaliseringen af begreber.⁷³ Andre har bevæget sig længere ind i den historiske semantik og videreudviklet analysemetoderne hertil. Her har de to tyske historikere Rolf Reichardt og Hans-Jürgen Lüsebrink spillet en central rolle, ikke mindst som redaktører af det begrebshistoriske værk *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich*.⁷⁴ Endelig har mange, især tyske social- og politikhistorikere, lagt vægt på den modernitets- og socialhistoriske vinkel i Kosellecks arbejde.⁷⁵

Kritikken af Koselleck

Som følge af sin store indflydelse især i Tyskland har begrebshistorien været udsat for en del kritik. Det kan ikke lade sig gøre på denne plads at give et overblik over den mangeartede kritik. Jeg skal derfor nøjes med at sammenfatte dele af kritikken i et par punkter, som kun angår den teoretiske og metodiske side af begrebshistorien. De begrebshistoriske analyser i *Geschichtliche Grundbegriffe* er også blevet udsat for kritik. Et ofte fremført kritikpunkt er, at mange af artiklerne ikke følger de teoretiske og metodiske retningslinier.

Selvom det naturligvis er relevant at inddrage analysedelen i en diskussion af kritikken, vil jeg ikke komme ind på den her.⁷⁶

Bliver vi ved Kosellecks teoretiske og metodiske betragtninger, kan man sammenfatte kritikken i tre hovedgrupper. Den mest omfattende kritik har rettet sig mod den svage lingvistiske forankring af begrebshistorien. Et andet kritikpunkt har været den uklare forbindelse mellem social- og begrebshistorie.

Et tredje, at begrebshistorien udelukkende opererer på et højkulturelt niveau.

Kritikken af begrebshistorien for manglende sprogteori har først og fremmest rettet sig mod 'begrebets' uklare status. Fordi det synes at have en dobbelt funktion både som tankeindhold i forhold til 'ordet' og som betydning i sproganvendelsen, har kritikere frakendt begrebet værdi i en lingvistisk beskrivelse.⁷⁷ Konsekvensen er ifølge disse kritikere, at kategorien omkring begrebet ender med at få samme brede og bevidsthedsorienterede karakter som de traditionelle betegnelser, idé, tanke og bevidsthed.

Selv om kritikken måske skyder noget over målet, peger den dog på det rigtige, at den manglende teoretiske adskillelse mellem den sproginterne og den sprogteksterne dimension i begrebet om begrebet er et problem. Problemet består i, at det bliver vanskeligt at præcisere den semantiske betydning af ord, når selve betydningsindholdet alene forstås som betydningspotentialer, hvis egentlige betydning først fastsættes i fortolkning. Man kan også vende kritikken om og fremhæve begrebshistoriens manglende teoretisering af sprogets kommunikative side.⁷⁸ Problemet er imidlertid det samme: man kan ikke uden videre anvende de samme beskrivelseskategorier til at beskrive sprogets semantiske og pragmatiske dimension. Gør man det, forplumres grænsen mellem sprogets interne dynamik og betydningseffekter, sprogbrugen producerer.

I sammenhæng med kritikken af begrebets uklare status er det ofte blevet påpeget, at Kosellecks ensidige fokusering på ord vidner om en svag sprogteori, eftersom ord ikke er den eneste betydningsbærende enhed i sproget.⁷⁹ Ydermere kritiseres han for kun at være interesseret i de ord, som synes at passe til de udpegede grundbegreber. Fra en sprogteoretiske vinkel kunne man inddrage andre betydningsbærende enheder som syntagmer, sætninger, tekster og diskurser, der alle bidrager til at give ord betydning. Med diskurs-

begrebet kunne man endvidere udskille den intertekstuelle sammenhæng, som de semantiske felter faktisk er udtryk for.

De kritikere, som først og fremmest bevæger sig i et sprogteoretisk felt eller i et refleksionsrum påvirket af sprogteorien, har også været kritiske over for Kosellecks kontekstualisme. De fleste af disse kan ikke acceptere Kosellecks bestræbelse på at opstille konteksten socialhistorisk. Hans Erich Bödeker taler om, at den dermed læner sig op ad »en problematisk realistisk ontologi«. ⁸⁰ Andre har været kritiske over for den utydelige og omfattende karakter, som den socialhistoriske kontekst har hos Koselleck, og peget på mulighederne for ved hjælp af en fænomenologisk fundering af det hermeneutiske erfaringsbegreb at præcisere de forskellige 'praksisfelter', som de konkrete sociale handlinger udfolder sig i. ⁸¹

Kritikken af den utydelige socialhistoriske kontekst er blevet fulgt op af et krav om en mere præcis sociologisk profilering af konteksten. Rolf Reichardt, redaktøren af det andet store begrebshistoriske projekt, har således kritiseret Kosellecks begrebshistorie for ensidigt at prioritere de store tekster og de store aktører i afsøgningen af begreber. Sådanne »vandring fra top til top« reducerer ifølge Reichardt den socialhistoriske kontekst til kun at omfatte eliten. ⁸² Heroverfor slår han til lyd for en hverdagsorienteret begrebshistorie, der undersøger begreber og deres anvendelse i et mere differentieret synkront perspektiv.

Kritikkerne har påpeget svaghederne i begrebshistorien og også foreslået mulige udviklingsretninger af såvel sprogteoretisk som sociologisk art. Hvad de imidlertid ikke får med er, at begrebshistorien har fungeret som et fantastisk laboratorium for afprøvningen af de forbindelseslinier, der må være mellem de sproglige og de kontekstuelle elementer i en sproglig vending inden for en teori, der arbejder med anvendelse og anvendelsessammenhænge.

Netop begrebshistoriens tætte forbindelse

til socialhistorien har rejst dette kontekstproblem med en styrke, man ikke ser i så mange andre varianter af den sproglige vending. ⁸³

NOTER

¹ Ikke mindst i specialer. En enkelt ph.d.-afhandling (af **Tina Buchtrup Pipa**) er under færdiggørelse. Desuden har begrebshistorien været et genkommende workshop-tema på NOPSA-konferencer. I årene fra 1995 til 1998 fandtes et SHF-finansieret forskningsnetværk i begrebshistorie.

² Den klassiske reference er til **W. B. Gallie**, 'Essentially Contested Concepts' i *Proceedings of the Aristotelian Society* 1956, no. 56, pp. 167-220. Diskussionen af de rette videnskabelige begreber inden for politologi og sociologi er især blevet varetaget af COCTA, se <http://webdata.soc.hawaii.edu/fredr/welcome.htm#cocta>.

³ For en fremstilling af de institutionelle og personrelaterede forhold omkring den tyske Begriffsgeschichte, se **Melvin Richter**, *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, Oxford, Oxford U.P. 1995, pp. 9-26; **Pim den Boer**, 'The Historiography of German Begriffsgeschichte and the Dutch Project of Conceptual History', i Iain Hampshire-Monk, Karin Tilmans and Frank van Vree (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam, Amsterdam U.P. 1998, pp. 13-22; **Christof Dipper**, 'Die "Geschichtliche Grundbegriffe": Von der Begriffsgeschichte zur Theorie der historischen Zeiten', i *Historische Zeitschrift*, 270:2, 2000, pp. 381-309.

⁴ Normalt krediteres den amerikanske filosof Richard Rorty for betegnelsen. Han anvendte den i 1967 i en antologi omkring sprogfilosofi, **Richard Rorty**, *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*, Chicago, Chicago U.P., 1967.

⁵ Vi ser således i 1960'erne, hvorledes analysen af det sociale forbindes med forskellige sprogteoretiske konstruktioner som diskursteorier (Foucault, Pêcheux), tegnteori (Derrida, Barthes) og talehandlingsteori (Austin, Skinner).

⁶ Med undertitlen *Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Værket blev først afsluttet i 1997 med udgivelsen af det syvende bind samt et registerbind. Det behandler 115 begreber i ofte meget lange opslag. Oprindeligt redigerede Koselleck det sammen med historikerne Otto Brunner og Werner Conze, men førstnævnte døde i 1982 og sidstnævnte i 1986. **Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (eds)**, *Geschichtliche Grundbe-*

griffe: *Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Band 1*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, vol. I-VII, 1972-1997. Opkomsten af værket er behandlet i **Dipper**, 'Die "Geschichtliche Grundbegriffe"' og **Richter**, *The History of Political and Social Concepts*, pp. 26-58.

⁷ Også Quentin Skinner har sin hermeneutiske åre. Således spiller R.G. Collingwood en vis rolle for hans formulering af forholdet mellem mening og historicitet, **Quentin Skinner**, 'Meaning and Understanding in the History of Ideas', 1989 [1969], i James Tully (Ed), *Meaning and Context*, Princeton: Princeton U.P., pp. 29-68.

⁸ **Reinhard Koselleck**, 'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont': Zwei historische Kategorien', i Ulrich Engelhardt, Volker Sellin, Horst Stuke (eds), *Soziale Bewegung und politische Verfassung: Beiträge zur Geschichte der modernen Welt*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1976, p. 14.

⁹ Koselleck skriver om de før-lingvistiske betingelser i **Reinhard Koselleck**, 'Linguistic Change and the History of Events', i *The Journal of Modern History*, 61:4, dec. 1989, pp. 650-53, og mere udfoldet (i anknytning til Heidegger) i **Reinhard Koselleck**, 'Historik und Hermeneutik', i Reinhard Koselleck, Hans Georg Gadamer, *Historik, Sprache und Hermeneutik: Eine Rede und eine Antwort*, (Heidelberg, Manutius Verlag, 1987, pp. 11-26. I formuleringen af disse betingelser trækker Koselleck på såvel filosofisk antropologi (Arnold Gehlen) som Heideggers analyse af endelighedens strukturer. Ifølge Gadamer mere på det første end det andet, **Hans-Georg Gadamer**, 'Historik und Sprache – eine Antwort', i Koselleck, Gadamer, *Sprache und Hermeneutik*, p. 45.

¹⁰ **Hans-Georg Gadamer**, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 1960, Tübingen, J.B.C. Mohr 1975, p. 245.

¹¹ **Koselleck**, 'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont', p. 17.

¹² **Koselleck**, 'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont', p. 20.

¹³ **Koselleck**, 'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont', p. 19. Dette og alle efterfølgende citater er i egen oversættelse, ji.

¹⁴ **Reinhard Koselleck**, 'Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichte', i *Neue Sammlung*, Sonderheft 6, 1972, p. 22.

¹⁵ **Koselleck**, 'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont', p. 32.

¹⁶ **Koselleck** har foretaget omfattende begrebshistoriske analyser af begreber som 'Neuzeit', nedgang, fremskridt

og revolution, jf. **Reinhard Koselleck**, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 1979, Frankfurt a/Main, Suhrkamp Verlag 1989 samt opslagene i *Geschichtliche Grundbegriffe*.

¹⁷ **Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 321. Et af Kosellecks væsentligste begrebshistoriske indsatsområder er studiet af den moderne historiefilosofis og historieskrivnings opkomst. En del af analyserne er samlet i Koselleck, *Vergangene Zukunft* og i *Geschichtliche Grundbegriffe* (fx opslagene *Geschichte*, *Fortschritt*, *Krise*, *Zivilization*).

¹⁸ **Reinhard Koselleck**, 'Einleitung', i Otto Brunner, Werner Conze, Reinhard Koselleck (eds), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 1, Stuttgart, Ernst Klett Verlag 1972, p. XVII.

¹⁹ **Reinhard Koselleck**, *Einleitung*, p. XVI.

²⁰ **Reinhard Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 343.

²¹ **Koselleck** kritiserer blandt andet socialhistorien for at minimere den hermeneutiske dimension i den historiske analyse, se **Reinhard Koselleck**, 'Begriffsgeschichte, Sozialgeschichte, begriffene Geschichte: Reinhard Koselleck im Gespräch mit Christof Dipper', i *Neue Politische Literatur*, vol 43, 1998, p. 198. Kritikken er imidlertid også gået den anden vej. Blandt andre har Hans-Ulrich Wehler udtrykt dyb skepsis over for begrebshistorie.

²² **Reinhard Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 108.

²³ **Reinhard Koselleck**, 'Sozialgeschichte und Begriffsgeschichte', i Wolfgang Schieder und Volker Sellin (eds), *Sozialgeschichte in Deutschland*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1986, p. 94.

²⁴ **Reinhard Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 125.

²⁵ **Reinhard Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 114.

²⁶ Faktisk tænker Koselleck sig også, at begrebsliggørelsen finder sted før begivenheden, nemlig i bestræbelserne på at forudgribe den.

²⁷ **Reinhard Koselleck**, *Einleitung*, p. XVIII.

²⁸ Koselleck har selv peget på Carl Schmitt som en af begrebshistoriens fædre. Det er især Schmitts fremhævelse af den politiske dimension i legalismen samt hans analyser af de forskellige betydninger af diktatur, som Koselleck trækker frem (**Reinhard Koselleck**, *Begriffsgeschichte, Sozialgeschichte, begriffene Geschichte*, p. 187). Men han har også kritiseret Schmitts decisionisme for at negligere socialhistorien, *Ergebnisprotokoll der Tagung des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte* am 19.-21. Oktober 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg, p. 5. Christof Dipper

betragter derimod Carl Schmitts indflydelse på begrebshistorien som ringe, **Christof Dipper**, 'Die 'Geschichtliche Grundbegriffe'', p. 287.

²⁹ **Hans-Georg Gadamer**, *Truth and Method*, New York, Seabury 1975, p. 447, 546. Gadamer opererer ikke med en simpel adskillelse mellem sprog og erfaring. Tværtimod er der i hans filosofi tale om en kompleks samtidighed mellem at erfare verden og så betegne den.

³⁰ **Reinhart Koselleck**, *Begriffsgeschichte, Sozialgeschichte, begriffene Geschichte*, p. 188.

³¹ **Reinhart Koselleck**, *Linguistic Change and the History of Events*, p. 659.

³² **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 301.

³³ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 110.

³⁴ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 110. I mine øjne giver Koselleck den traditionelle historiske kildekritik en sproglig drejning, der rækker ud over det konventionelle, jf. min kritik af kildekritikken i **Jan Ifversen**, 'Tekster er kilder og kilder er tekster: Kildekritik og historisk tekstanalyse', i *Den Jyske Historiker* 88 (april 2000), pp. 149-174.

³⁵ **Hans-Georg Gadamer**, 'Begriffsgeschichte als Philosophie', i *Archiv für Begriffsgeschichte*, 1970, p. 144.

³⁶ **Hans-Georg Gadamer**, 'Begriffsgeschichte als Philosophie', p. 149.

³⁷ **Reinhart Koselleck**, *Einleitung; Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte* er genoptrykt i **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, pp. 117-129.

³⁸ **Reinhart Koselleck**, *Einleitung*, p. XX.

³⁹ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 119.

⁴⁰ **Stephen Ullmann**, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford, Blackwell, 1962, p. 56.

⁴¹ **Roland Barthes**, *Éléments de Sémiologie*, Paris, Éditions du Seuil, 1964.

⁴² **Stephen Ullmann**, *The principles of Semantics*, Glasgow, Glasgow University Publications, 1957, p. 54.

⁴³ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 119.

⁴⁴ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 120.

⁴⁵ Denne asymmetri formuleres eksempelvis af Roland Barthes som en forskel mellem denotation og konnotation, **Roland Barthes**, *Éléments de Sémiologie*. I den poststrukturalistiske bearbejdning af Saussures tegnteori skaber forskydningen mellem signifiant og signifié grundlag for betydningsvariabilitet.

⁴⁶ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 119.

⁴⁷ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 120.

⁴⁸ **Hans-Georg Gadamer**, *Truth and Method*, p. 445.

⁴⁹ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 114.

⁵⁰ Parentesen markerer, at der er tale om en dobbelt proces: sagsforhold begrebsliggøres i kraft af den begrebsliggørelse af ordene, der finder sted i den konkrete anvendelse af ordene.

⁵¹ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 121.

⁵² **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 121.

⁵³ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 125.

⁵⁴ Den sproglige markering af sprog-anvendelse – og hvorledes anvendelsen bidrager til skabelse af betydning – behandles inden for lingvistikken typisk under betegnelsen pragmatisk sprogteori. Interessant nok har Quentin Skinner søgt at gå denne vej med sin inddragelse af Austins teori om talehandlinger i analysen af betydningsforandring, **Quentin Skinner**, *Meaning and Understanding*.

⁵⁵ Koselleck er ganske sparsom med at henvise til sine teoretiske inspirationskilder. Han har selv peget på så forskellige teoretikere som demografen og sproghistorikeren Günter Ipsen og lingvisten Eugenio Coseriu. Endvidere lingvisten Jost Trier, der fra 1930'erne var optaget af at forklare historisk forandring fra et strukturalistisk udgangspunkt, synes også at have spillet en vis rolle for Koselleck. **Melvin Richter**, *the History of Political and Social Concepts*, pp. 48-49.

⁵⁶ Koselleck refererer kortfattet til de to tilgange i **Reinhart Koselleck**, *Einleitung*, pp. XXI-XXII og **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, pp. 121-22. For en mere uddybet redegørelse, se **Stephen Ullmann**, *Semantics*, pp. 62-64.

⁵⁷ Det skal dog nævnes, at Koselleck i sin første artikel i *Geschichtliche Grundbegriffe*, hvor han behandler begrebet *Bund*, gør en del ud af at påpege forbindelsen til forskellige 'naboord' som *Verein*, *Gesellschaft*, *Einung* og *Bündnis*, *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 1, pp. 582-671.

⁵⁸ Diskussionen af semantiske felter har haft en fremtrædende rolle i bestræbelserne på at udvikle en diakron semantik. Termen stammer formentlig fra Jost Trier, der søgte at bestemme forholdet mellem begrebs- og ordfelter. Lingvisten John Lyons opsummerer Triers idé om begrebsfelter (Sinnbezirke) således: »The set of lexemes in any one language-system which cover the conceptual area and, by means of the relation of sense which hold between them give structure to it as a lexical field (Wortfeld)«. **John Lyons**, *Semantics, vol. 1*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, p. 254. *Lexem* betegner den leksikalske basisenhed, som kan optræde i forskellige ordformer.

⁵⁹ Koselleck har især interesseret sig for de modbegreber, der anvendes til at afgrænse en identitet. Fordi de fungerer negativt og derfor udelukker en gensidighed, betegner han dem som asymmetriske, jf. **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, pp. 211-218. Undersøgelsen af afgrænsningsbegreber er tydeligt inspireret af Carl Schmitts fremhævelse af den strukturelle modsætning mellem ven og fjende, som det politiske grundstruktur.

⁶⁰ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 123-24.

⁶¹ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 124.

⁶² **Reinhart Koselleck**, Einleitung, p. XIV

⁶³ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 118.

⁶⁴ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 117.

⁶⁵ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 125.

⁶⁶ **Reinhart Koselleck**, *Vergangene Zukunft*, p. 113.

⁶⁷ Det sidste kan ligefrem tage form af 'en lingvistisk politik', dvs. en handling, der direkte retter sig mod at ændre sproget (**Reinhart Koselleck**, *Linguistic Change and the History of Events*, p. 661). Et anden sted skelner Koselleck mellem to sprogopfattelser: en primær, der er 'realitetsorienteret' og en sekundær, der reflekterer sproget selv (**Reinhart Koselleck**, *Ergebnisprotokoll*, p. 31). I forhold til de to måder, kampen med og kampen om begreberne, må førstnævnte svare til den primære opfattelse og sidstnævnte til den sekundære.

⁶⁸ Havde han gjort det, ville han have nærmet sig Quentin Skinners tilgang til betydningsforandring. For Skinner markerer argumenter og talehandlinger indgangen til betydningsanalysen. Begreber anser han kun for interessante, når der fokuseres på, hvad der kan gøres ved dem i argumenter, se fx **Quentin Skinner**, 'Rhetoric and Conceptual Change', i *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999, p. 62.

⁶⁹ Kari Palonen argumenterer på lignende vis for, at Kosellecks begrebshistorie kan læses som en mikroteori, der især fokuserer på tematisering og fortolkning af begreber og de konflikter, som følger (**Kari Palonen**, 'An Application of Conceptual History to Itself: From Method to Theory' in *Reinhart Koselleck's Begriffsgeschichte*, i *Finnish Yearbook of Political Thought* 1 (1997), p. 54).

⁷⁰ Der er her store forskelle diskursanalytiske varianter imellem, fra Chantal Mouffes og Ernesto Laclaus indlemmelse af al praksis under en diskursive praksis, over Michel Foucaults skelnen mellem diskursiv og ikke-diskursiv praksis til Norman Faircloughs skelnen mellem diskursorden og social orden, jf. **Ernesto Laclau and Chantal Mouffe**, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London,

Verso, 1985; **Michel Foucault**, *L'archéologie du savoir*, Paris, Éditions Gallimard, 1969; **Norman Fairclough**, *Language and Power*, London, Longman 1989.

⁷¹ Skinner udfolder sin sprogteori i **Quentin Skinner**, *Meaning and Understanding*.

⁷² Skinner gør sig til talsmand for en svag kontekstualisme, hvor konteksten udgør en ramme for, hvad der kan siges, men ikke bestemmer, hvad der faktisk siges. Hos Skinner holdes kontekstualismen i ave af den i sproget udtrykte intentionalisme.

⁷³ Blandt Kari Palonens mange arbejder om Koselleck kan fremhæves **Kari Palonen**, *Figures of Political Times at the Moment of Democratization*, Paper delivered at the NOPSA conference, August 2002. Palonen er især interesseret i forholdet mellem begrebsliggørelsen af politik og begrebsliggørelsen af tid.

⁷⁴ **Rolf Reichardt and Hans-Jürgen Lüsebrink** (eds.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich*, München, R. Oldenbourg Verlag, Bd. 1-19/20, 1985-2000. Reichardt udfolder begrebshistorien i **Rolf Reichardt**, 'Einleitung', i *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich*, Bd. 1 (1985), pp. 39-85 og **Rolf Reichardt**, 'Historische Semantik zwischen lexicométrie und New Cultural History: Einführende Bemerkungen zur Standortbestimmung', i Rolf Reichardt (ed), *Aufklärung und Historische Semantik: Interdisziplinäre Beiträge zur westeuropäischen Kulturgeschichte*, Berlin, Duncker & Humblot 1998, pp. 7-28. Lüsebrink videreudvikler den i **Hans-Jürgen Lüsebrink**, 'Briffsgeschichte, Diskursanalyse und Narrativität' i Rolf Reichardt, *Historische Semantik*, pp. 29-44. For en diskussion af Lüsebrinks og Reichardts bidrag til begrebshistorien henviser jeg til **Jan Ifversen**, *Om magt, demokrati og diskurs: Diskuteret i lyset af den franske revolution*, *Begrebshistoriske Studier* 2, Aarhus Universitet 1997, bd. II, pp. 453-473.

⁷⁵ Især dem, som har været tilknyttet forskningsgruppen Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte, fx Hartmut Kaelble, M. Rainer Lepsius og Wolfgang Schieder.

⁷⁶ For overvejelser over forholdet mellem teori og analyse i begrebshistorien henvises til **Melvin Richter**, *The History and Political and Social Concepts* og **Christof Dipper**, Die 'Geschichtliche Grundbegriffe'.

⁷⁷ Hans Erich Bödeker og Dietrich Busse har begge argumenteret for begrebets uklare status, se **Hans Erich Bödeker**, 'Concept – Meaning – Discourse: Begriffsgeschichte Reconsidered', i Karin Tilmans and Frank van Vree (eds.), *History of*

Concepts, 1998, p.54 og **Dietrich Busse**, *Historische Semantik: Analyse eines Programms*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1987, p. 52.

⁷⁸ Denne kritik er især blevet fremført af Dietrich Busse, se **Dietrich Busse**, *Historische Semantik*, p. 57, 73, 83. Busses kritik har til formål at plædere for en diskursteori, der tager højde for »den kommunikative sammenhæng, hvori sproglige handlinger i diskursive, tekstuelle og situative henvisnings- og betydningsstrukturer' indgår«, **Dietrich Busse**, *Historische Semantik*, p. 81).

⁷⁹ Denne kritik genfindes hos de, der fremhæver den svagt forankrede pragmatiske dimension i begrebshistorien, men også hos **Mark Bevir**, 'Begriffsgeschichte', i *History and Theory*, vol 39, maj 2000, p. 279; **Rolf Reichardt**, *Historische Semantik*, pp.21-22; **Melvin Richter**, *The History og Political and Social Concepts*, p.54; **Jan Ifversen**, *Om magt, demokrati og diskurs*, II, p. 452.

⁸⁰ **Hans Erich Bödeker**, *Concept – Meaning – Discourse*, p.60.

⁸¹ **Hans-Ulrich Gumbrecht**, 'Für eine phänomenologische Fundierung der Szialhistorischen Begriffsgeschichte', i Reinhart Koselleck (ed), *Historische Semantik und Begriffsgeschichte* (Stuttgart, Klett-Cotta 1978), p.91. Både Hans-Ulrich Gumbrecht og Rolf Reichardt ar slået til lyd for at kombinere begrebshistorien med en fænomenologisk sociologi, der systematisk beskriver institutioner og praksisområder. Inspirationskilden hertil er **Peter L. Berger** and **Thomas Luckmann**, *The Social Construction of Reality*, New York: Anchor Books, 1966.

⁸² **Rolf Reichardt**, Einleitung, p. 63.

⁸³ Som Mark Bevir har påpeget, så finder man ikke den samme bekymring for den socialhistoriske kontekst i Cambridge-skolens arbejder, se **Mark Bevir**, *Begriffsgeschichte*, p.280-81. I Foucaults diskursanalytiske arbejder fra 1970'erne er der derimod en markant fokus på det institutionelle aspekt.